

Török Ábel (1999) az ELTE BTK görög szakos hallgatója, az Eötvös Collegium tagja. Kutatási területe a bizánci görög epika.

Egy bizánci tárgyalás nyelvi jellegzetességei

Adalékok a *Moreai Krónika* és egy ófrancia törvénykönyv összefüggéseihez

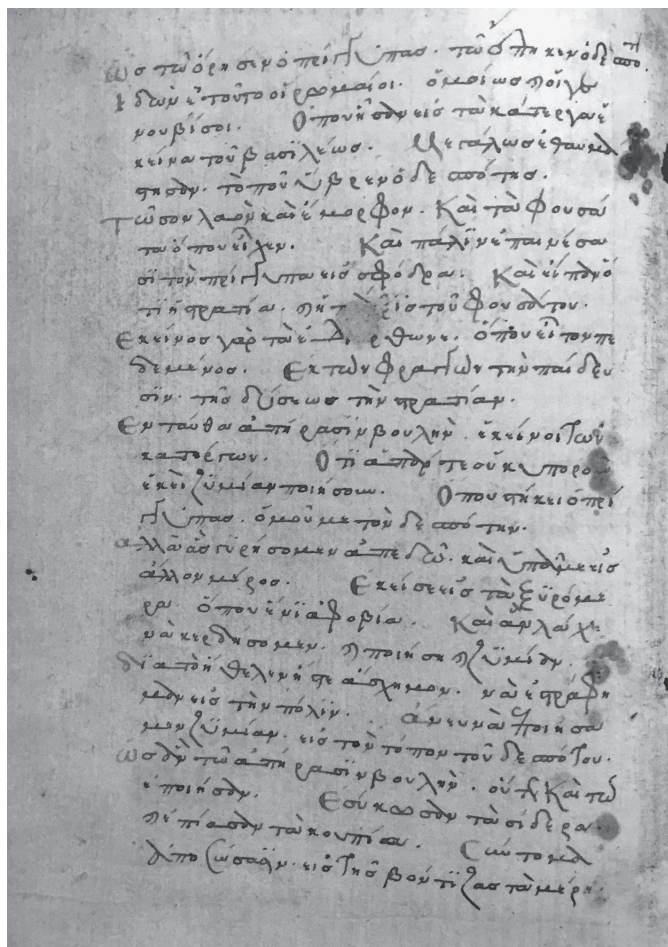
Török Ábel

A peloponnésosi frankok történetét megörökítő középgörög verses krónika, a *Moreai Krónika* (Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως) egyik sokat tárgyalt epizódja II. Nicolas de Saint-Omer (III. Béla magyar király dédunokája) és II. Villehardouin Vilmos (a peloponnésosi frank állam, az Achaia Fejedelemség hercege) vitája arról, hogy Marguerite de Nully jogosan követeli-e magának Akova báróságát a hercegtől. A nemzetközi szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a részlet összefüggést mutat a *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae* című törvénykönyv szövegével, a két mű pontos viszonya azonban tisztázatlan. A ránk maradt törvénykönyv biztosan később keletkezett, mint a *Krónika*, így az is egyértelmű, hogy a szövege nem azonos annak az előzménynek a szövegével, amelyre a *Krónika* hivatkozik.¹ Az alábbiakban arra keresem a választ, hogy a törvények és szokások megfogalmazásában mennyire tükrözi a *Krónika* nyelvezete a korabeli törvények szövegét. Miben változik meg a népi jellegű költemény nyelvezete a hivatalos iratok idézésekor? Milyen szavakkal fejezi ki magát, illetve hogyan igazodik a hivatalos stílust megkívánó témához? Pontosan milyen kapcsolatban áll a törvénykönyvvel?

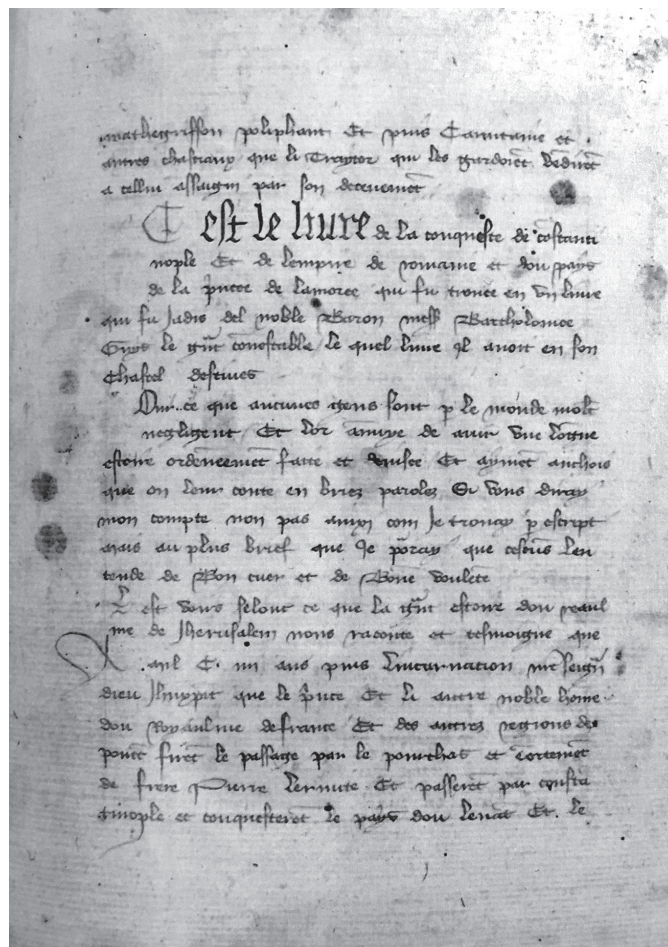
A *Krónika* bizánci görög nyelven íródott verses költemény, nyelvezete tehát viszonylag távol áll a klasszikus görög nyelvtől. Bár a korabeli bizánci tudós nyelvű történeti művek igyekeztek elhatárolódni a beszélt nyelvtől, és visszatértek az ógörög mintához – így önálló irodalmi nyelvet teremtve –, a *Krónikában* számtalan beszélt nyelvi kifejezés, fordulat, nyelvtani jelenség található. Vulgáris, formuláris nyelvezete és a soraiiban oly gyakori ófrancia szavak is arra utalnak, hogy szóbeli eredete lehet. A peloponnésosi frankok hőseinek történetét örökíti meg, hasonlóan az ókor nagy eposzaihoz.

Marguerite de Nully édesanyja Gautier de Rosières-nek, Akova bárójának a nővére volt. Mivel Rosières 1273-ban utód nélkül halt meg, birtokának Marguerite volt egyetlen örököse. Marguerite azonban 1261-ben több nemes társával együtt Konstantinápolyba került túszként, hogy kiváltsa a pelagóniai ütközet után fogságba esett II. Villehardouin Vilmost, és csupán 1275 körül – két évvel nagybátyja halála után – tért haza az Achaia Fejedelemségbe. Ez a késelem teremtett alkalmat az örökösödési vitára: a *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae* XXXVI. szakasza ugyanis kimondja, hogy az örökösnek az előző hűbérúr halála után egy éven és egy napon belül be kell jelentenie igényét a hűbérbirtokra.² A *Moreai Krónika* számot ad arról, hogy III. Béla dédunokája, Sir Jean de Saint-Omer és Marguerite de Nully házassága után a Saint-Omer fivérek útja egyenesen Achaia hercegéhez vezetett, hogy megtárgyalják vele Akova ügyét.³

A *Krónika* először akkor utal a törvényekre, amikor Marguerite bemutatja Sir Jean de Saint-Omert a hercegnek: ἐνταῦτα ἐπρῆξάντισε τὸν ἄντρον τῆς ἐκεῖνον ὡς ἄβουε καὶ ἄντρον τῆς, ὡς τὸ ἔχουν τὰ συνήθεια („rögtön bemutatta a férjét, mint védőjét és hitese férjét, ahogy a szokás megkívánja”, H 7403–7404). Bár a *Krónika* nem szó szerint idézi a törvénykönyv szövegét, kifejezés módjában feltűnő a változás: a kiforratlan, sajátosan vulgáris nyelvezetének szerkezete hirtelen hivatalossá válik, megszaporoznak benne a francia eredetű szavak. A törvénykönyv szövege így szól: *ella fubitamente die presentar fo marito al fo Signor, ficomo avoier* – „rögtön be

1. kép. A *Moreai Krónika H* (görög) kéziratának egyik oldala. Kopenhága, Det Kongelige Bibliotek, Fabricius 57, fol. 237v.

2. kép. A *Moreai Krónika B* (ófrancia) kéziratának egyik oldala. Brüsszel, Bibliothèque royale de Belgique, 15702, fol. 5v.

kell mutatnia a férjét a hűbérúrnak mint védőjét”.⁴ A francia törvény szövege és a *Krónika* megfogalmazása feltűnően közel áll egymáshoz.⁵

ἐν ταῦτα ἐπροέξαντισε τὸν ἄντραν τῆς ἐκεῖνον ὡς ἄβουε καὶ ἄντραν τῆς *ella subitamente die presentar fo. marito al fo Signor, fiçomo avoier*

Folytonos aláhúzással jelöltem az ófranciából átvett kifejezéseket, pontozott aláhúzással pedig az alakilag nem, de értelmileg megegyező szavakat. A példából látszik, hogy bár a *Krónika* nem szó szerint idéz, ügyel arra, hogy szövege a lehető legjobban igazodjon a törvénykönyvéhez. A *Krónika* a kulcsmondat szerkezetében is hűen követi a mintát.

Mikor II. Nicolas de Saint-Omer megkezdi védőbeszédét, és felidézi, hogy Marguerite a nagybátyja halála idején tús volt Konstantinápolyban, a következőképpen fogalmaz: ἦτον διὰ ἐσέναν [ῥψιδαν] εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ἔβαλες ἀτός σου („tús volt helyetted Konstantinápolyban, ahová te magad juttattad”, *H 7434–7435*).⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a tús fogalmát nem görög szóval fejezi ki: az ὄψιδα a latin *obses*, *-idis (f.)* átírása.

II. Sir Nicolas de Saint-Omer fent említett mondatával indokolja, hogy Marguerite miért nem tudott megjelenni a herceg

előtt a nagybátyja halálát követő negyven napon belül. A törvénykönyv ugyanis kimondja, hogy az örökösnek a birtokára „negyven napon belül be kell jelentenie igényét” (*fi lo die demandar infra XL. zorni*).⁷ Sir Nicolas de Saint-Omer így utal erre görögül: διὰ τὰ ἐλθῆ καὶ προέξαντιστῆ [...] ἀπέσω εἰς τὰς σαράκοντα ἡμέρας (*H 7438–7440*).⁸ Itt is hivatalos kifejezésekkel él és világosan fogalmaz: újra megjelenik a *presentar* ige görög átírása, és a mondat második felében is hasonlóan ügyel a pontosságra, mint a fentebb említett példák során.⁹ Néhány sorral később, mikor megismétli az örökös és a védő bemutatását, az ófrancia *παροφριζω (paroffrir)* igét használja.¹⁰

A *Krónika* következő utalása a törvénykönyvre Sir Nicolas beszédének utolsó soraiban olvasható: ἐτοῦτοι εἶναι ἐτοιμοὶ τὰ ποιήσουν πρὸς ἐσέναν τὸ ὅσον χρεωστοῦσιν εἰς δουλείαν κι ὀμάτζι καὶ λιζιαν („és készek arra, hogy leróják neked, amivel tartoznak: szolgálatot, hűbért és hűséget”, *H 7466–7467*). Az utolsó két szó feltűnően eltér a szöveggörnyezet görög kifejezéseitől; előbbi a törvénykönyvre utal (*offerira lo homagio* – ὀμάτζι), utóbbi pedig, bár a törvénykönyvben nem szerepel, szintén az ófrancia *lige* szó átírása.¹¹ Mikor a herceg később azt mondja, ő lesz az udvar védőügyvédje (*βαλθῶ ἀβοκάτος, τὰ διαφεντεύω [...] τὰ δίκαια τῆς κούρητς*, *H 7531–7532*), a törvénykönyv CXLV. és CXLVI. szakaszaira utal, melyek az *advocatus/avocat* szerepét részle-

tezik.¹² A szakaszokban szintén megjelennek a *Krónikában* olvasható kifejezések: *defender la cauxa de la parte foa [...] de la foa Corte*.

Rövid vita után II. Villehardouin Vilmos előhozatja törvénykönyvét, hogy bebizonyítsa igazát: nevezetesen, hogy jogosan küldte maga helyett Konstantinápolyba Marguerite de Nully-t, aki hiába követeli Akova báróságát, hiszen nem jelentette be rá igényét az udvarban a megadott határidőn belül. A törvénykönyv XV. szakasza így szól: *Et fe Miser lo Principo foffe prexo de li nimixi, che Dio non voglia, & lo dicto Signor fe poteffe recatar, el puo meter per lo fuo recato hostaxii de li foi homini legii [...] lo Signor è tegnudo de trar quelli legii over meter altri hostaxii in luogo de quelli a li inemici*. („És, ha a hűbérurat elfogná az ellenség – Isten adja, hogy ne történjen meg –, és az említett nagyúrnak lehetősége van kiváltani magát, önmaga kiváltására túszként küldheti hűbéresét [...] az úrnak pedig kötelessége kiváltani a hűbéresét, akit önmaga helyére túszként juttatott, hogy kiváltsa az ellenségtől.”) Bár a *Krónika* szövege továbbra is megtartja hivatalos formáját, itt már némiképp eltávolodik a törvénykönyv szövegétől. A fogalmazásbeli hasonlóság mindazonáltal változatlanul szembeűnő: *εἰ μὲν συμβῆ ὁ ἀφέντης του ὁ ἔχτρος του νὰ τὸν πιᾶση [...] νὰ τὸν ζητήση ὁ ἀφέντης του καὶ νὰ τὸν ἀνακραῖξη [...] καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἀφέντης του χρεωστεῖ πάλιν νὰ ἐβγάλη τὸν λιζιον ἄνθρωπο ἀπ’ ἐκεῖ ποῦ ἐσέβη ὡς διὰ ἐκεῖνον* („ha megtörténne, hogy a hűbérurat az ellenség elfogja [...] keresse meg őt [a hűbérest] az ura, hogy váltsa ki [...] és ezután az úrnak kötelessége újra kiváltani a hűbéresét onnan, ahová őhelyette került”, *H 7472–7480*).¹³ Bevezetőjében a görög szöveg is feltételes módban fogalmaz, amelyet az ófrancia is kifejez: *fe Miser lo Principo foffe prexo – εἰ μὲν*

συμβῆ ὁ ἀφέντης του, illetve a *Krónika* szövege szinte szóról szóra követi a törvénykönyvét. Áryalatnyi eltérések mindemellett magától értetődően vannak: míg a *Krónika* szövege határozottan kimondja, mit érdemes tennie a hűbérúrnak (*νὰ τὸν ζητήση*), a törvénykönyv csupán a lehetőséget fogalmazza meg (*fe poteffe recatar, el puo meter*).

Ahhoz, hogy pontosan ki tudja fejezni magát, a görög szöveg máshol is az ófrancia kifejezéseket veszi át: a határidőre a *termine* kifejezést használja (*τὰ τέρμεινα, H 7593, 7598*), a jelentésre a *mandat* szót (*μαντάτο, H 7633*). A tárgyalás a törvénykönyv szövegének felolvasása után röviden és – a „felperes” szempontjából – kedvezőtlenül ért véget: Marguerite de Nully elveszítette Akova báróságát, de a herceg kegyéből a birtok egyharmad részét megkapta új ajándékként.¹⁴

A fentiekből jól látszik, hogy a moreai görög nyelv viszonylag nehezen birkózik meg hivatalos jellegű szövegekkel. Ahhoz kellően rugalmas, hogy mondat szerkezetében tükrözze a hivatalos stílust, a pontos szakkifejezések azonban hiányoznak belőle (helyesebben: a moreai frankok bizonyára nem ismerték ezeket). Bár a kereszties államok nemesi származású polgárainak többségéről általánosan megállapítható, hogy két nyelvűek voltak, és folyékonyan beszéltek mind az ófrancia, mind a bizánci görög nyelvet, úgy tűnik, a nyugati szellemben keletkezett törvények szövegét nem helyettesíthette ez az alacsonyabb szintű, vulgáris nyelv. Sajátos nyelvük a *Krónika* hivatalos iratokra utaló, fentebb vizsgált részleteiben a szokásosnál is jobban keveredik az ófranciával. Kölcsönveszi a szavait, és mondat szerkezetét is az előbbihez igazítja. Ez viszonylag egyszerűen megtörténhetett, mert a beszélt görög nyelv éppen folytonos változásainak és átmeneti jellegének köszönhetően könnyedén alkalmazkodhatott.

Jegyzetek

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Nemzeti

Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Hálásan köszönöm Dr. Horváth László tanár úrnak a tanulmány megírásához nyújtott felbecsülhetetlen segítségét. A tanulmány a VIII. Mathéma Konferencián (2021) elhangzott előadáson alapul; teljes változata az *Antik Tanulmányokban* fog megjelenni.

- 1 Az eredeti törvénykönyv szövege nem maradt fenn, csupán egy későbbi változatának velencei fordításai.
- 2 A *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae*, bár tartalmazza az Achaia Fejedelemség törvényeit, nem azonos azzal a szöveggel, amelyre a *Krónika* hivatkozik – a ránk maradt szöveg feltehetőleg egy későbbi változat, amely közel egy időben keletkezhetett a *Krónikával*. A hivatkozott XXXVI. szakasz vonatkozó részlete: *Et fe ello non lo domandara infra anno e zorno, [...] lo lo perde, et andio fe de alguno impazamento lo foffe impazado legitimamente; e lo plui proximo del morto fi lo fuccedera, fe ello lo domandara avanti chel fia passado anno e zorno da la morte del Signor del feo*.
- 3 *H (Codex Havniensis 57) 7387–7392*.
- 4 LXXXV. szakasz.
- 5 A francia nyelvű krónika (*B* kézirat, *Bibliothèque Royale de Bruxelles*, no. 15702) szövege a *H* kéziratétól eltérően itt nem követi a törvénykönyv szövegét. A vizsgált részlet a francia nyelvű Krónikában sokkal egyszerűbben fest: *et lui presenta sa feme* – „és bemutatta neki a feleségét” (*B* §509). A törvénykönyv fentebb bemutatott LXXV. szakaszának értelmében az örökösnek kell bemutatnia házastársát, nem pedig a házastársnak az örököst. *H* kézirat tehát ezen a ponton helyesen idézi a törvénykönyvet, *B* azonban helytelenül.

6 *P* kézirat (Codex Parisinus Graecus 2898) 7435. sorában ugyanez a szó jelenik meg (ὀψίδα). *B* kéziratban Sir Nicolas diplomatikusabban fogalmaz: *Mais sa excusation est loyal et juste, que toule gent le voient: que vous meismes l’aviés mis en ostage pour vostre delivrance, et estoit adonc en Costantinople quant son oncle trespassa de cest siecle*. („Ennek azonban jogos indoka van, és hűségéből fakad, ahogy azt mindenki láthatja: hiszen te magad küldted túsznak szabadságodért cserébe – ezért volt Konstantinápolyban, amikor nagybátyja elhagyta ezt a világot.” *B* §511.) Szavai itt sokkal óvatosabbnak hatnak, hosszabb felvezetést kerít mondandója köré.

- 7 XXXVI. szakasz. Ha a hűbéres a rokona halálát követő negyven napon belül nem jelenti be igényét a birtokra, a birtok egyéves bevételét elveszíti. Ha egy éven és egy napon belül nem jelenti be igényét, magát a birtokot veszíti el.
- 8 *B* kézirat szövege itt is eltér *H*-étől: *pour soy presenter par devant vostre court dedens la quarantaine ou l’anée, selon les usances dou pays* – „hogy udvarod elé járuljon az egyéves határidőn belül, amelyet az ország törvényei megszabnak” (*B* §511). Sir Nicolas negyven nap helyett egy évet említ, és erőteljesebben hangsúlyozza, hogy az ország törvényeire hivatkozik – ami az előző példában kimaradt *B* szövegéből.

- 9 A Saint-Omer fivérek ügye a törvénykönyv XXXIX., LXXV. és CXXIX. szakaszaira épül, melyek az elfogadható akadályoztatást részletezik.
- 10 H 7461. A kifejezés *B* kézirat szövegéből hiányzik.
- 11 *B* kéziratban csak az egyik kifejezés egyezik: *et vous offrent ligie et service tel come la baronie doit* – „és hűséget és szolgálatot ajánlanak neked, annyit, amennyivel a báróság tartozik”. A óútű szó megfelelője hiányzik, így *H* kézirat ismét hűségesebben követi a törvénykönyv kifejezőmódját. *B* kézirat és a törvénykönyv kapcsolatát – éppen azért, mert közös a nyelvük – érdemes nem a szókincs, hanem a szövegűség alapján vizsgálni. A fent bemutatott példák alapján megállapítható, hogy e két szöveg nagyon laza kapcsolatban áll egymással, míg *H* kézirat kifejezetten sokat köszönhet a törvénykönyv szövegének.
- 12 II. Villehardouin Vilmos nem vehetne részt a tárgyaláson. A törvénykönyv VIII. szakasza ugyanis kimondja, hogy amennyiben a földesúr érintett az ügyben, át kell adnia a helyét egyik embernek, és távoznia kell a helyszínről: *Quando nafsę question criminal, o civil, o feudataria, intro Mifer lo Principo, o altro Signor, e alguno de li suo fubditi, Mifer lo Principo, over quello Signor, che havera la quiftion, die furrogar alguno de li suo homeni legii, o non legii in fuoco. B* kézirat szövege újabb eltéréseket mutat *H* kézirat és a törvénykönyv szövegével is: *je [...] porteray la parole et la deffense de la court moy meismes* – „Én magam fogok az udvar nevében és védelmében beszélni” (*B* §517). A védekezés kifejezésére nem a *defender* igét használja, mint a törvénykönyv, hanem a *deffense* főnevet, és *H* kézirat és a törvénykönyv *δικαία-cauxa* szópárát sem folytatja hasonló megfelelővel.
- 13 *B* kézirat itt is sűrűbben fogalmaz: *par la leneur du chapitre qui dit et comande coment cescun home lige est tenu d' entrer en prison pour son seignor, se il le requiert* – „azt a szakaszt idézve, amely elmondja és előírja, hogyan kell minden hűbéresnek fogságba vonulnia hűbéruráért, ha az megkéri rá” (*B* §519). Összességében elmondható, hogy – bár indokolt lenne, hogy *B* kézirat szövege (a közös nyelv okán) szorosabb kapcsolatban álljon a törvénykönyvével – *H* kézirat sokkal hűségesebben követi a törvénykönyv kifejezéseit, megfogalmazásmódját.
- 14 *H* 7692. Az eredeti moreai hűbérbirtokok a hódítóké voltak, teljes öröklési joggal (tehát bárki megörökölhette azokat, ha valakit a tulajdonos örökösévé tett a végrendeletében). Az új ajándékként kapott területeket már csak vér szerinti rokon örökölhette. (Hasonló eset volt, amikor II. Villehardouin Vilmos Geoffroy de Bruyères-től is elvette a birtokát, majd új ajándékként visszaadta, hogy csak vér szerinti gyermekére hagyhassa örökölni – *H* 8150–8163.)

Bibliográfia

- A *Krónikára* és kutatására vonatkozóan alapvető Shawcross (2009), a nyelvtörténeti kérdésekhez Schmitt (1904), a *Liber Consuetudinum Imperii Romaniae* szövegéhez Canciani (1785), a történeti kérdésekhez Bon (1969). A *Krónika* szövegéhez Schmitt (1904) kiadását használtam.
- Bon, A. 1969. *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe*. Paris.
- Canciani, P. (red.) 1785. „*Liber Consuetudinum imperii Romaniae, in Venetorum et Francorum ditionem redacti, concinnatus in usum Principatus Achajae a Serenissima Republica Veneta.*” *Barbarorum leges antiquae III*. Venezia, 495–534.
- Schmitt, J. 1904. *The Chronicle of Morea. A History in Political Verse, Relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the Thirteenth Century*. London.
- Shawcross, T. 2009. *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*. Oxford.